

УДК 81'25:811.111:81'42

ПАРАДИГМА ТЕКСТІВ КРАЄЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ В ПЕРЕКЛАДІ

Гізер В.В., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики
Херсонський державний університет

У статті запропонована транслатологічна парадигма прагматичних текстів краєзнавчого характеру. Виокремлено критерії, за якими вибудовується текст-типологічна ієрархія краєзнавчих текстів з позицій перекладознавства.

Ключові слова: краєзнавство в перекладі, транслатологічна парадигма, тексти краєзнавчого характеру.

В статье предложена транслатологическая парадигма прагматических текстов краеведческого характера. С позиций переводоведения очерчены критерии, которые легли в основу построения текст-типологической иерархии краеведческих текстов.

Ключевые слова: краеведение в переводе, транслатологическая парадигма, тексты краеведческого характера.

Hizer V.V. THE PARADIGM OF LOCAL LORE TEXTS FROM TRANSLATIONAL PERSPECTIVE

The paradigm of local lore texts from translation perspective is presented in this article. The theoretical and practical aspects of translation studies along with country and local lore studies, in particular, are supposed to solve the tasks of adequate/equivalent trans-coding of culturally bound information taking into account the symmetry/asymmetry of the source and target lingual cultures. From translation perspective the paradigm of local lore texts was built on the basis of such criteria as 1) text-typological norms of every type of texts within source and target linguistic culture; 2) the degree of pragmatic potential of the source text and its correlation with the target text; 3) the specificity of the realization of culture-oriented lexis of the source text and the target text; 4) the degree of preservation / non preservation of pragmatic potential of the source text while trans-coding the culture marked lexis. The actualization and realization of the unity of the basic features of the concept KRAI / HOMELAND, i.e. location, anthropological features, and cultural code is the basic criterion for the local lore texts paradigm. The dominant of nuclear local lore features enabled to create the following paradigm of local lore texts: vocabulary entry, academic article, album, guidebook.

Key words: local lore studies within the framework of translation studies, paradigm from translational perspective, local lore texts.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Стан і ставлення суспільства до пам'яток культури є одним з показників рівня його цивілізованості й безпосередньо пов'язані з національною самоідентифікацією – патріотичним ставленням до свого краю як частини великого цілого – Батьківщини. Поняття патріотизму характеризується не тільки моральними та політичними принципами або почуттями, що пов'язані з любов'ю до Вітчизни та готовністю підпорядкувати її інтереси своїм власним, патріотизм передбачає гордість за культуру своєї Батьківщини, бажання зберегти її характер та культурні особливості, а також ідентифікацію себе з іншими членами свого народу, прагнення захистити інтереси Батьківщини та свого народу. Краєзнавство за своєю суттю виступає своєрідною ознакою патріотизму і є популярним, оскільки являє таку галузь знань, у створенні якої беруть участь як учені-фахівці, так і широкі маси.

Для філологічних досліджень краєзнавчий аспект убачається актуальним і з позицій культурології. Про культуроформульвальну й культуропоєднувальну функції

краєзнавства свого часу говорив академік Д.С. Ліхачов, виділяючи в краєзнавстві таку категорію, як «екологія культури, без якої для людини неможливе культурне, духовне життя – життя, яке виховує в ній повагу до навколишнього, до минулого, турботу про майбутнє» [5].

Д.С. Ліхачов стверджував, що між природою і культурою практично немає чіткого розмежування, оскільки дотримання/недотримання законів людиною призводять до однакових наслідків – розвитку/спаду природних ресурсів і культурних цінностей. Проте принципово суттєвою різницею між біологічною і культурною екологією він вважав те, що «втрати в природі до певних меж відновлювані», а втрата пам'яток культури не відновлювана, оскільки пам'ятка культури завжди індивідуальна і пов'язана з певною епохою; «кожна пам'ятка руйнується навіки, спотворюється навіки, раниться навіки. І вона абсолютно беззахисна, вона не відновить себе сама» [5]. Те саме можна сказати і про культурні цінності того чи іншого краю, позаяк культура в усіх своїх проявах не може зберігатися «поза людськими знаннями» [5].

Актуальність статті визначається спрямованістю сучасних перекладознавчих розвідок на вивчення особливостей відтворення нехудожніх типів текстів у перекладі, встановлення специфіки перекладу різних типів краєзнавчої лексики з урахуванням текст-типологічних стереотипів очікування цільової аудиторії. У зв'язку з цим особливої ваги набуває такий напрям, як лінгвокраєзнавство у теорії та практиці перекладу, оскільки саме краєзнавча інформація дає змогу повною мірою оцінити історико-культурний потенціал країни та нації загалом, дзеркально відтворити лінгвонаціональну модель сприйняття світу. Перекладознавчий і перекладацький аспекти в країнознавстві та краєзнавстві націлені на вирішення завдань адекватного/еквівалентного відтворення країнознавчого та краєзнавчого матеріалу з урахуванням відмінностей мов і симетрії/асиметрії культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для теорії та практики перекладу текст є метою, об'єктом і результатом перекладу. Чимало перекладознавців розглядають текст як основну одиницю перекладу. І це небезпідставно, тому що, по-перше, текст становить єдине смислове ціле, що характеризується наявністю взаємопов'язаних і підпорядкованих його елементів, у межах якого вирішуються питання про контекстуальне значення всіх мовних засобів (І. Авер'янова, А. Белова, З. Гетьман). По-друге, під час перекладу тексту діє принцип переваги цілого над частиною, що передбачає неминучі, але допустимі втрати для успішної передачі цілісного змісту тексту (Л. Бабенко, В. Виноградов). По-третє, створення тексту – це мета перекладача, якої він досягає з урахуванням основних його категорій (когезії та когерентності) (І. Арнольд, І. Гальперін, В. Комісаров).

Безумовне визнання тексту як основної одиниці перекладу не вирішує проблем, пов'язаних із відтворенням окремих елементів його змісту, але є важливим аргументом на користь вивчення не тільки і не стільки текстологічних, скільки текст-типологічних аспектів у перекладі.

З огляду на першочергову роль тексту для перекладу вітчизняні й зарубіжні теоретики й практики перекладу розробляють типології текстів, які відповідали б вимогам процесу перекладу й поширювалися б на всі типи текстів, а крім цього, давали б чітке уявлення про те, до якого саме типу текстів належить оригінал, щоб запобігти небезпеці оцінки перекладу за неправильними критеріями (В. Захарова, Д. Ольховніков, Л. Оляндер, І. Ружицький, М. Новикова, П. Тороп, О. Каде, Ю. Найда).

Під час створення класифікації типів текстів, придатних для вирішення завдань перекладу, чимало дослідників акцентують увагу на необхідності дотримання саме комунікативної функції тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Німецька дослідниця К. Райс дійшла висновку, що у разі аналізу типу тексту і перекладач, і критик мають виходити з того самого критерію. Оскільки текст може бути створений лише мовними засобами, в основу концепції про класифікації текстів було покладено теорію основних функцій мови, запропоновану австрійським лінгвістом К. Бюлером.

Згідно з теорією Карла Бюлера мова виконує три основні функції: 1) опис (повідомлення інформації); 2) вираз (емоційних і естетичних переживань); 3) звернення (заклик до дії та реакції) [7]. Транспонуючи теорію функцій мови на текст, а також виділяючи в тексті домінуючу функцію, К. Райс виділяє три основні типи тексту.

За описовою функцією мови виділяються тексти, орієнтовані на зміст, і в перекладі цих текстів завдання перекладача полягає в тому, щоб найповніше відтворити зміст.

За виразовою функцією – тексти, орієнтовані на форму, де завдання перекладача полягає в тому, щоб перш за все зберегти художньо-естетичний вплив оригіналу.

Третій тип тексту, орієнтований на звернення, прагне досягти певного екстралінгвістичного ефекту, тому переклад має максимально впливати на слухача чи читача тексту. Ці три типи текстів можуть бути доповнені четвертою групою аудіомедіальних текстів, у перекладі яких ураховуються умови немовного середовища, у якому вони будуть використовуватись [6].

З позицій класифікації текстів краєзнавчого характеру ми можемо говорити про те, що згідно з типологією текстів, запропонованою К. Райс, краєзнавчі типи текстів належать до групи текстів, орієнтованих на збереження й передачу змісту. Зокрема, до таких текстів дослідниця зараховує «навчальну й спеціальну літературу всіх видів, спеціальні тексти гуманітарних, природничих і технічних наук, науково-популярні книги й журнали широкого профілю». У нашій парадигмі цим текстам відповідають: словникова стаття, стаття навчального типу тексту, альбом і путівник.

Не можна не погодитись із твердженням, що «тип тексту значною мірою визначає вибір методів і ступінь важливості того, що підлягає збереженню в перекладі» [6]. Проте ми не можемо погодитись із висновком, що «у перекладі текстів, орієнтованих на зміст,

перш за все необхідно передати інформаційний зміст, мовне оформлення якого має беззастережно відповідати законам мови перекладу» [6]. Тут К. Райс акцентує увагу на перекладі як міжмовному виді посередництва з урахуванням текстологічних норм вихідної мови (далі – ВМ). Автор цієї концепції випускає з виду, по-перше, критерій текст-типологічних норм побудови тексту аудиторії мови перекладу (далі – ПМ). По-друге, прагматичний потенціал тексту в перекладі. Іншими словами, за домінування змістового боку тексту, редукується його прагматичний складник. Так, наприклад, у перекладі навчального типу тексту, зокрема статті навчального типу тексту краєзнавчого характеру, перекладач, за концепцією К. Райс, має забезпечити семантичну еквівалентність тексту перекладу. Проте для цього типу тексту надзвичайної ваги набуває його ідеологічна спрямованість, яка неодмінно спричинить труднощі у відтворенні оцінної лексики, насамперед у транспонуванні тексту в близьку лінгвокультурну традицію. Звідси логічний третій не врахований критерій – це лінгвокультурний стереотип аудиторії ПМ.

Дещо інший підхід побудови типології текстів у перекладі застосував німецький перекладознавець А. Нойберт. Він запропонував класифікувати тексти на основі їх прагматичної орієнтованості. На думку А. Нойберта, досягнення прагматичної еквівалентності залежить від ступеня впливу змісту оригіналу на читача перекладу [8]. Таким чином, різний ступінь відтворення прагматичного ефекту розрізняє чотири типи текстів.

До першого типу належать тексти, об'єднані спільною метою для аудиторії ВМ і ПМ, які мають високий ступінь перекладності.

До другого типу – тексти, орієнтовані лише на аудиторію ВМ, вони неперекладні взагалі.

Третій тип представлено текстами художньої літератури, «що виражають загальнолюдські потреби», які й об'єднують аудиторію ВМ і ПМ. Вважається, що такі тексти мають різний ступінь перекладності залежно від жанру.

Четвертий тип поєднує тексти, створені на ВМ, але від початку орієнтовані на аудиторію ПМ, які характеризуються високим ступенем перекладності (спеціальні видання для іншомовної аудиторії) [7].

На наш погляд, запропонована А. Нойбертом типологія текстів не вповні відповідає основним вимогам процесу перекладу власне самих текстів, оскільки він передбачає функціональний критерій (прагматичні відношення) в галузі тільки міжмовної ко-

мунікації, який впливає на категорію перекладності тексту загалом. Ми не можемо скористатися цією типологією, адже автор концепції прагматичної типології текстів не надає чітких критеріїв виявлення особливостей побудови й функціонування текстів ВМ і ПМ, не враховує різниці культурних традицій у побудові моделей текстів.

На основі всіх наявних класифікацій текстів і беручи до уваги всі критерії, висунуті вченими в процесі розробки цих класифікацій, І. Алексеева пропонує свій варіант транслатологічної класифікації типів текстів, окреслюючи при цьому свій базисний набір критеріїв. Особливу увагу вона приділяє принциповій вторинності тексту перекладу, розглядаючи його «як принципово похідний текст, породжений на основі іншого, вихідного тексту й залежний від нього», спираючись на те, що «закономірності створення вторинного тексту перекладу не вповні ідентичні закономірностям створення тексту в одномовній комунікації» [1, с. 262].

Залежно від ступеня перекладності окремих мовних засобів, «конфлікту форми й змісту», виду перекладу й виду інформації (когнітивна, оперативна, емоційна, естетична) І. Алексеева розмежовує принципово вторинні тексти ПМ на три групи.

До першої групи належать такі, у яких відсутні: а) компоненти неперекладності; б) конфлікт форми і змісту.

Друга група представлена текстами, де переклад неперекладних компонентів спричиняє збільшення обсягу тексту й когнітивної інформації.

До третьої групи входять тексти, для яких характерна неповна передача компонентів тексту через конфлікт форми та змісту чи виду перекладу. Вторинність тексту перекладу як релевантний критерій транслатологічної класифікації текстів передбачає магістральне збереження компонентів змісту у перекладі безвідносно до лінгвістичних параметрів типу тексту.

Отже, за основні параметри для створення класифікації текстів обираються такі: комунікативна спрямованість та вид інформації тексту; характер адресата й адресанта; ступінь перекладності вторинного тексту перекладу. Причому облігаторним серед критеріїв є домінуюча в тексті інформація, а інваріантними, але варіативними – параметри адресата, адресанта та ступінь перекладності.

Пропонований набір критеріїв дав змогу вичленувати 4 групи текстів: 1) примарно-когнітивні тексти, для яких характерний груповий (рідше колективний) адресант і адресат, котрий належить до першої та

другої груп текстів за ступенем перекладності; 2) примарно-оперативні тексти характеризуються колективним чи груповим адресантом і колективним адресатом, а за ступенем перекладності входять до першої та другої груп текстів; 3) примарно-емоційні тексти мають переважно колективного, а іноді й індивідуального адресанта та в основному індивідуального адресата, за ступенем перекладності належать до першої та другої груп текстів; 4) примарно-естетичні тексти мають індивідуальний характер за параметром відправника й одержувача інформації, а за ступенем перекладності належать до третьої групи текстів.

Згідно із запропонованою транслатологічною класифікацією тексти краєзнавчого характеру, а саме словникова стаття, стаття навчального типу тексту, альбом і путівник належать до примарно-когнітивних. Якщо можна погодитись із тим, що словникова стаття і навіть навчальна характеризуються високим ступенем актуалізації когнітивної інформації, котра блокує емоційний фон, то для путівника й альбому це навряд чи можна вважати справедливим.

Так, наприклад, характеризуючи науково-навчальний текст, а для нас це стаття навчального типу тексту краєзнавчого характеру, І. Алексеева доходить висновку, що ступінь перекладності таких текстів «обмежений лише окремими, рідковживаними особовими іменами й екзотизмами, що вимагають коментаря», а «мовні засоби оформлення емоційної інформації перекладаються здебільшого за допомогою варіантних відповідників» [1, с. 270–271].

З урахуванням виділених критеріїв автор подає надто узагальнені висновки про принципи перекладу текстів будь-яких підручників, навчальних посібників та текстів спеціальних енциклопедій, об'єднаних за тематичним принципом і розрахованих на спеціалістів. На жаль, така класифікація від самого початку не враховує текст-типологічної специфіки (лінгвістичного аспекту) тексту, особливості його побудови у сприймаючій культурі ПМ, ступінь прагматичної орієнтованості тексту на аудиторію ПМ, а також критерій оцінності в системі симетрії/асиметрії.

Найбільш прийнятною класифікацією для наших типів текстів убачається типологія, запропонована В. Демецькою, яка в межах вивчення адаптації як типу перекладу розглядає парадигму прагматичних текстів у двох дискурсах – політичному й релігійному. Досліджуючи парадигму текстів окремого дискурсу, автор концепції враховує текст-типологічні особливості побудови кожного типу тексту, а саме

текст-типологічні стереотипи очікування в культурі реципієнта, що можуть впливати на вибір перекладацьких стратегій (репродуктивні й адаптивні). Аналізуючи нехудожні типи текстів релігійного й політичного дискурсів, В. Демецька вважає, що «специфіка перекладу прагматичних типів текстів полягає в тому, що, по-перше, ці тексти належать до так званих текстів масового впливу, тому реакція аудиторії має бути негайною. По-друге, якщо текст не відповідає текст-типологічному очікуванню аудиторії, то в кращому разі він не розпізнається взагалі або розпізнається неправильно, а в гіршому – він розпізнається як «не-текст» чи «анти-текст»» [4, с. 60]. Авторка також відзначає взаємозалежність між частотністю реалізації культурно зорієнтованих лексичних одиниць і прагматичним потенціалом типу тексту. А крім того, приділяє належну увагу такому перекладацькому критерію, як ступінь асиметрії культур.

Отже, у побудові транслатологічної парадигми краєзнавчих текстів ми враховуємо такі параметри: 1) текст-типологічні норми побудови кожного типу тексту в межах цільової та сприймаючої культури; 2) ступінь прагматичного потенціалу вихідного тексту (ВТ) і його співвідношення з текстом перекладу іншопольованої аудиторії (ПТ); 3) особливості реалізації культурно зорієнтованих лексичних одиниць ВТ і ПТ; 4) ступінь збереження/незбереження прагматичного потенціалу ПТ у відтворенні лексичних одиниць з культурним компонентом у ПМ.

Проте, перш ніж подати безпосередньо перекладацький аналіз типів текстів, уважаємо за потрібне аргументувати парадигму виділених текстів краєзнавчого характеру з лінгвістичних позицій перекладознавства.

До текстів краєзнавчого характеру належать тексти, у яких облігаторно реалізуються ознаки локоцентризму, антропоцентризму й культуроцентризму. Поєднувальну доміанту трьох ознак виводимо з ключового для нашої роботи поняття «край».

Локоцентризм вичленовується з територіальної ознаки поняття «край». У зв'язку з чим релевантним постає термін «територія», що розглядається не з позицій географічного підходу і/або адміністративно-територіального поділу, а як «своя/моя земля», яка імплікується як «свій/мій дім», «свій/мій мікрокосмос».

Своєю чергою антропоцентризм виявляється на основі етногруппової приналежності до «своєї/моєї землі». При цьому етногруппа становить соціально-політичну одиницю, а імплікується як «своя/моя сім'я (рід)», «свої/мої предки», «своє/моє мину-

ле (історичне, легендарне)», «свої/мої герої (засновники, визволителі, правителі, покровителі)».

Ознака культуроцентризму визначається через аксіологічність, тобто систему оцінності, але не в соціально-етичних її виявах, а як ієрархія «своєї/ моєї історії», «свого/мого космосу».

Таким чином, домінанти краєзнавчих ознак взаємодіють одна з одною. Локоцентризм як організуючий принцип є просторовою, статичною системою, у межах якої антропоцентризм вибудовує динамічну систему, оскільки історія передбачає час і в часі, а етногрупа формується в історії й на певній території. Культуроцентризм формує ціннісну ієрархічну систему, вибудовану етногрупою/групами в межах часу й простору.

Домінанта ядерних краєзнавчих ознак дає змогу вивести парадигму таких прагматичних текстів краєзнавчого характеру: 1) словникова стаття; 2) стаття навчального типу тексту; 3) альбом; 4) путівник.

У разі побудови парадигми перш за все враховувалась прагматична орієнтація текстів. Причому ступінь орієнтованості на адресата (низький – високий) сприяє вичленуванню полярних типів текстів у парадигмі. Так, словникова стаття краєзнавчого характеру як тип тексту належить до найменш прагматичних типів тексту, а путівник – до максимально прагматичних типів тексту. Цей критерій дає змогу встановити рівень обов'язковості/факультативності перекладацької адаптації у перекладі текстів з настановою на стереотипи очікування носіїв мови й культури реципієнта.

Тематична єдність є інтегральною ознакою для краєзнавчих типів текстів на гіпертекстовому рівні. Краєзнавча тематика реалізується в типах текстів мікротемами, які висвітлюють одну з облігаторних ознак: локоцентризм, культуроцентризм і антропоцентризм. Прагматичний потенціал кожного з аналізованих типів текстів залежить від функцій, що формують домінанту того чи іншого типу тексту. Збереження/незбереження функціональної домінанти типу тексту в перекладі може спричинити в першому випадку адекватну ідентифікацію тексту в іншокультурі, а в другому випадку – зсув одного типу тексту в інший і, від-

повідно, порушення сприйняття й розпізнання цього типу тексту.

Прагматичний потенціал текстів перебуває в прямій залежності від функціонування лексичних одиниць з культурним компонентом. Іншими словами, кожний тип тексту характеризується різним ступенем концентрації реалій, символів і концептів. Концентрація перелічених лексичних одиниць визначає і адаптивний потенціал тексту: що вища їх частотність, то більше перекладацьких адаптивних стратегій треба буде застосувати перекладачеві за умови збереження лінгвокультурної специфіки ВТ. І, відповідно, що менше культурного компонента в тексті, то менше він потребує адаптації і то більше власне перекладацьких стратегій знадобиться перекладачеві. Зміна статусу реалії, символу у перекладі спричиняє зсув перекладного тексту в бік іншого типу тексту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, прагматичні краєзнавчі типи текстів становлять певний інтерес для перекладознавства, оскільки вони характеризуються високим ступенем реалізації національної, культурно-історичної та етнокультурної специфіки. Перспективи подальших розвідок убачаються в з'ясуванні специфіки перекладу краєзнавчої лексики, яка формує ключовий лінгвоконцепт КРАЙ, у периферійних і маргінальних нехудожніх/художніх текстах краєзнавчого характеру, а також у вивченні перекладацького потенціалу краєзнавчої лексики у суміжних типах текстів/дискурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие. Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
2. Алексеева И.С. Перевод в современном мире. О понятии «перевод» URL: <http://www.transneed.com/philology/art8.html>
3. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. Москва: Прогресс, 1993. 502 с.
4. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі: дис. доктора філол. наук: 10.02.16. Київ, 2008. 580 с.
5. Лихачев Д.С. Краеведение как наука и как деятельность. URL: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/fulltext/russ_kultura_12.pdf
6. Райс К. Классификация текстов и методы перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Москва, 1978. С. 202–228.
7. Neubert A. Pragmatische Aspekte der Übersetzung. Beih. II. Fremdsprachen. Leipzig, 1968. S. 21 – 38.
8. Neubert A. Translation as Text. Kent: Kent Univ. Press, 1992. 153 p.